

FELSEFE DÜNYASI

2022/ YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 75

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim
üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe
Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin
doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında
yayınlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's
Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından
dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is
published biannually. It is indexed by Philosopher's
Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Sebile Başok Dış (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)
Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)
Dr. Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)
Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Fiyat/Price: 120,00 TL

Basım Tarihi : Temmuz 2022, 500 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 231 54 40
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Bizim Büro Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mahallesi Sanayi 1. Cd. &, Sedef
Sk. 6/1, 06070 İskitler-Altındağ / ANKARA
Tel: 0(312) 229 99 28

SPINOZA'DA EVRENSEL DÜŞÜNCE DEN EVRENSEL DEMOKRASİYE GEÇİŞ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 75, Yaz 2022, ss. 419-435.

Geliş Tarihi: 02.11.2021 | Kabul Tarihi: 28.03.2022

Ceyhan IŞIK*

Giriş

Felsefe tarihçisi Harry Austryn Wolfson'a göre Baruch de Spinoza, felsefe tarihinde bir dönüm noktasıdır: Yahudi Philo, Yahudiliği pagan antik Yunan felsefesi ile uzlaştırmıştı ve onun başlattığı Orta Çağ kitabi ve dinsel felsefe Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam tarafından sürdürüldü, ta ki Yahudi Spinoza bu sistemi yıkana kadar. Akabinde ise modern felsefe başladı.¹ Wolfson, klasik Yunan felsefesini pagan, Orta Çağ felsefesini ise dinsel ve kitabi felsefe olarak niteler.² Antik felsefenin ifadelendirme, yani görüş belirtme yöntemleri özdeyiş, diyalog, şiir, hiciv ve formel konuşma iken Orta Çağ felsefesinde buna yeni bir yöntem eklenir: kutsal metin yorumu.³ Wolfson, Spinoza'yı Tanrı'nın varlığına inandığını kabullenmekle birlikte vahyi inkâr ettiğini düşünür. Ona göre Spinoza, kutsal metinleri yeniden Yunan mitolojik şiir seviyesine indirmiştir.⁴ Wolfson, dinsel kitabi felse-

* Dr. Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0002-5067-1799, e-mail: ceyhan011980@gmail.com

1 Harry Austryn Wolfson, *Religious Philosophy*, Vorwort, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1961 Studies in the History of Philosophy and Religious Philosophy, Vorwort., 5, 6, Hrsg. Sadaret Twersky and George H. Williams, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, London England, 1973; The Veracity of Scripture in Philo, Halevi, Maimonides, and Spinoza, *Alexander Marx Jubilee Volume on the Occasion of His Seventieth Birthday*, ed. Saul Lieberman, New York: Jewish Theological Seminary of America, 1950, 603, 627.

2 Raphael Jospe, "Shem Tov Ibn Falaquera's Lost Bible Commentary", *Hebrew Union College Annual*, Vol. 64, 1993, published by: Hebrew Union College Press, 167-168.

3 Raphael Jospe, "Shem Tov Ibn Falaquera's Lost Bible Commentary", 168.

4 Harry Austryn Wolfson, *Philo: Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam*, Third Printing, Revised, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1962, 163. Spinoza'nın Tanrı ve din inancı çokça sorgulanmıştır. Bu konuda, öncelikle kişilerin kendi beyanları esas alınmalıdır.

feyi dört eserinde sistematik olarak ele alır: *Philo*'da bu felsefenin kuruluşu,⁵ *Kilise Babalarının Felsefesinde* sistemin Hristiyan,⁶ *Kelam Felsefesi*'nde ise İslam versiyonunu etraflıca açıklamaktadır.⁷ Sistemin son halkası olan *Spinoza*'da ise sistemin yıkılışı anlatılır.⁸ Alfred North Whitehead, Avrupa felsefesi Platon'a düşülmüş dipnottur der. Whitehead'in Platon'a biçtiği rolü, Wolfson Orta Çağ bağlamında *Philo*'ya yükler. Üç monoteistik din felsefesi, başta Aristoteles olmak üzere ciddi bir biçimde antik gelenek ile ilişkilendirilmektedir. Buna karşın üç monoteistik dinin ortak zihniyetini esas alan Wolfson tarzı yaklaşımlar daha azdır. Onun yaklaşım tarzında dinsel felsefenin ortak bazı konularını ön plana çıkarmak vardır. Dolayısıyla Wolfson, kitabı felsefe açısından hayati öneme sahip ortak benzerlik ve felsefi öğretilere değinir: Dinsel Orta Çağ felsefesi örneğin kitap ile peygamberliğe dayanır, tek Tanrı inancını esas alır, son vahiy olma iddiasındadır, Tanrı'nın zatının bilinemeyeceğini söyler, ilahi iyilik ve kudret öğretisi vs'i benimser.⁹ Spinoza, bu tarz teolojik ve felsefi dogmaların farkındaydı. Onun Moşe ben Maimon'dan yaptığı bir alıntı bunu görmemizi sağlar. Bu alıntıda, Moşe ben Maimon, Aristoteles gibi dünyanın sonsuzluğunu kabullenmenin Yahudiliği kökünden sarsacağını, buna karşın cismani olmayan Tanrı'ya inanmanın ise böyle bir etkiye sahip olmadığını belirtir.¹⁰ Bunun dışında Spinoza, din adamlarının kolayca benimseyemeyecekleri bir konuyu gündeme getirdi: metin kritiği. Kutsal kitap öğretilerine sahip çıkmanın yanı sıra Spinoza'nın kutsal kitap eleştirisi yapan ilk kişi olduğu veya ilk kişiler arasında yer aldığı sıkça ifadelendirilmektedir.¹¹ Spinoza, Yeni Ahit bağlamında yapılan kritik incelemelere göndermede bulunurken kendisinin bunu yapacak Yunanca bilgisine sahip olmadığını ekler. Eski

5 Wolfson, *Philo: Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam*, Third Printing, Revised, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1962.

6 Harry Austryn Wolfson, *The Philosophy of the Church Fathers: Volume I Faith Trinity, Incarnation*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956.

7 Harry Austryn Wolfson, *The Philosophy of the Kalam*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1976.

8 Harry Austryn Wolfson, *The Philosophy of Spinoza: Unfolding the Latent Processes of His Reasoning*, Volume 1, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1934; Harry Austryn Wolfson, *The Philosophy of Spinoza: Unfolding the Latent Processes of His Reasoning*, Volume 2, New York: Schocken Books, 1969.

9 Harry Austryn Wolfson, The Philonic God of Revelation and His Latter-Day Deniers, *The Harvard Theological Review*, Vol. 53, No. 2, April, 1960, Published by: Cambridge University Press on behalf of the Harvard Divinity School, 105-110.

10 Benedictus Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, çev. Cemal Bali Akal, Reyda Ergün, Ankara: Dost Kitabevi, 2010, 149-150.

11 Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, İstanbul: Paradigma Yayınları, s. 84; Wilhelm Windelband, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, herausgegeben von Heinz Heimsoth, 15. Auflage, Tübingen: J. C. B. (Mohr Siebeck), 1957, 367.

Ahit konusunda ise kendisinden önce İbn Ezra'nın eleştirilerine sıkça yer verir. Bununla birlikte Spinoza, kendisini Eski Ahit bağlamında metin kritiği yapan ilk çağdaş kişi olarak lanse etmeye çalışır gibidir.¹²

Felsefe tarihinde demokrasiyi savunan ilk filozof olarak Spinoza gösterilmektedir.¹³ Spinoza bunun yanı sıra semitik monoteist gelenekten Yunan demokrasi fikrini savunan ilk düşünürdür. Leo Strauss ve Alexander Kojeve gibi iki büyük politik düşünürün öğrencisi olan Stanley Rosen, Spinoza-demokrasi ilişkisine temas eder. Rosen, -haklı bir biçimde- Spinoza'nın demokrasiyi kabullenmesini metafizik anlayışının yanı sıra onun klasik siyaset düşüncesine karşı çıkmasına bağlar.¹⁴ Demokrasiyi öne sürebilmemiz için neticede sizden önceki birçok politik görüşe karşı çıkmanız gerekir. Spinoza, tarihte hiçbir örneğine rastlanmayan ve düşünürlerce tasarlanmış olan bir yönetim biçiminin ihtimal dâhilinde olmadığını düşünür.¹⁵ Demokrasi, Yunan'da uygulanmış bir sistemdi. Dolayısıyla Spinoza'nın önerdiği sistemi tarihte alıp bulmasına şaşırılmaması gerekir. Tasarlanan yönetim projeleri ona göre boştur ve bu tarz fikirlerden uzak durmak gerekir. Buna karşın pratik tecrübeye dayalı yönetim şekilleri araştırılmaya değerdir, hatta onlar hakkında kanıtlamalar yapılmalıdır. Spinoza'ya göre düşünce ve uygulamanın birbirine en uzak olduğu bilim siyasettir: Olan ve olması gereken arasında uçurum var. Bunun neticesinde bir ütopya geleceği oluşmuş ve etiğin yerine yergiler yazılmıştır. Devleti yönetmeye en kötü aday filozoftur. Hatta devlet adamlarının siyaset hakkındaki yazdıkları filozoflarınkinden daha iyidir.¹⁶

Spinoza metafizik, doğa, etik, din, psikoloji ve antropoloji konularına genel olarak bütünsel bir açıdan yaklaşan bir filozoftur. En basitinden onun ontolojik delili, bir yönüyle evrensel yaklaşımının ürünüdür. Bu genellik bakış açısı, neticede onun politik görüşlerini ciddi bir biçimde şekillendirmiştir. Bu çalışmanın ana gayesi, Spinoza'nın evrensel yaklaşımının demokrasiye olan yansımalarını göstermektir. Onun özellikle Hristiyanlık, genel din ve insan doğası hakkında sahip olduğu bütünsel yaklaşım, evrensel insan topluluğu olarak gördüğü demokrasi anlayışını şekillendirmek-

12 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, s. 188-189. Krş. Ernst Renan, *Spinoza*, Rede am 21. Februar 1877 bei dessen zweihundertjähriger Todesfeier gehalten im Haag von Ernst Renan, Autorisirte Uebersetzung von C. Schaarschmidt in Bonn, Leipzig: Verlag von Erich Koschny (L. Heimann's Verlag), 1877, 12.

13 Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 69; Rosen, Benedict Spinoza, *History of Political Philosophy*, edited by Leo Strauss and Joseph Cropsey, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987, s. 456, 474; Zelyut Hünler, *Spinoza*, 89-90.

14 Rosen, Benedict Spinoza, 456.

15 Spinoza, *Politik İnceleme*, çev. Murat Erşen, Ankara: Dost Kitabevi, 2015, 12.

16 Spinoza, *Politik İnceleme*, 11-12.

tedir.¹⁷ Bu üç konunun hepsini bağımsız başlıklar altında irdelemekteyiz. Her konuda kendince ön plana çıkan bazı hususlar var ve bunlar demokrasiyi temellendiren etmenler arasında yer almaktadır. Örneğin Hristiyanlık bağlamında sünnet, evrensel din bağlamında evrensel etik, insan doğası bağlamında Tanrı'nın doğası demokrasiyi temellendiren etmenler arasındadır. Dikkat edilecek olursa, din, Spinoza'da demokrasi konusunda epey ön plana çıkmaktadır. Aslında Spinoza'nın siyaset felsefesi tamamıyla din düşüncesi ile iç içedir. Sonuçta eserine tesadüfen *Teolojik-Politik İnceleme* adını vermiş değildir. Spinoza bunun yanı sıra siyaset felsefesinde kutsal kitap yorumundan yararlanır. Yukarıda temas edildiği gibi- Wolfson için Spinoza Orta Çağ'ın son, modern dönemin ise ilki filozofudur. Bunun doğru olup olmadığı tartışmalı olmakla beraber, bu yargı, demokrasi bağlamında doğrudur zira demokrasiyi savunan ilk modern filozof Spinoza'dır. O, demokrasiyi temellendirirken kutsal kitap yorumundan yararlandı. Yani Spinoza bunun için Wolfson'a göre Orta Çağ dinsel-kitabi felsefenin metodu olan kutsal kitap yorumundan yararlandı. Neticede demokrasiyi ilk savunan filozof olmanın yanı sıra Spinoza, kutsal kitap yardımıyla demokrasiyi temellendirirken ilk filozoftur da. Burada ilginç olan bir duruma ise ayrıca değinme gerekir: Kutsal kitap metin kritiği yapan önemli birisinin, demokrasi gibi çok önemli bir kurumu temellendirirken kutsal kitap yorumundan yararlanmasıdır. Çalışmanın sonunda ise Spinoza'nın evrensel siyaseti ile sorunlu olarak görülebilecek konular da ele alınmaktadır. Bu konular kozmopolitizm ve kadın yurttaşlığıdır.

Sınırlı Yahudilikten Evrensel Hristiyanlığa Geçiş

Spinoza için Yahudi ulusunun seçilmişliği, sosyo-politik bütünlük açısından dır.¹⁸ Yahudi ulusunun ayırt edici üç niteliği vardır: sünnet, tören ve nefret. Bunlar arasında en işlevsel olanı sünnettir: Şayet bir gün Yahudi devleti kurulacaksa, bu en çok sünnet sayesinde olacaktır.¹⁹ Spinoza, Pavlus'un²⁰ sözlerine atıfta bulunarak sünneti evrenselleştirmeye çalışır: Esas sünnetli

17 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 235.

18 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 109-110.

19 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, s. 94, 257, 258. Friedrich Schiller de Yahudilikteki sünnetin ayırıştırıcı işlevine değinirken, onun sünnetli olanlar arasında kardeşliği pekiştirdiğine işaret eder (Friedrich Schiller, "Die Sendung Moses", *Thalia*. Dritter Band, 10. Heft, 1. Auflage, Herausgeber: Friedrich Schiller, Leipzig: Georg Joachim Göschen, 1790, s. 18).

20 Pavlus, genellikle ususal Yahudilikten evrensel Hristiyanlığa geçiş için anahtar rolü üstlenen kişi olarak gösterilmektedir. Ona göre iman sadece hür sünnetli Yahudi erkeğe ait değildir, aksine tüm insanlığı kapsar. İman eden bir kadın illaki kocasının imanına tabi olmak zorunda değildir. Aynı şekilde iman eden köle de efendisinin dini üzere olmayabilir. Sünnetin yerine insan vaftiz yoluyla da dinsel tanıklıkta bulunabilir. Ayrıca İsa'nın mesajı sadece İsrailoğullarına yönelik olmayıp bir Romalı, yani Yahudi olmayan bir kimse de Hristiyan olabilir:

olmak yasaya uymaktır. Bir kimse fiziken sünnetsiz de olsa, yasaya uyduğu için kalben sünnetlidir. Eğer bir kimse fiziken sünnetli olsa bile, o kimse yasaya uymuyorsa kalben sünnetli değildir.²¹ Tören konusuna gelince, Spinoza için dinsel ibadetler tören olmakla bir ümmeti diğer ümmetlerden ayırır. Dolayısıyla tören, doğası gereği ayırıcı bir vasfa sahiptir. Gerçekten de Yahudilikte birçok dinsel kural ve tören vardır. Hatta Yahudilik bu yönüyle, uyulması zor bir din olarak bilinir. Nefret konusu ise tarihsel bir hakikattir. Çağlar boyu Yahudilerden nefret edildi. Örneğin Schiller, Yahudi nefretinin Yahudi halkı Mısır'da iken onları kenetlediğinden söz eder.²² Spinoza'nın kendisi de bunu bir Yahudi evladı olarak yaşamış olmalı. Gerçi Spinoza Yahudilerin de nefretini kazanıp hereme maruz kaldı. Spinoza bunun yanı sıra Yahudi'nin ötekine karşı beslediği nefretten de söz eder: Yahudiler kendilerini Tanrı'nın çocukları saymalarına karşın başkalarına din nedeniyle kin tutarlar.²³ Netice itibarıyla çift taraflı nefret, Yahudi ümmetinin uluslaşmasını kolaylaştıran bir etmen olmaktadır.

Spinoza açısından tanrıların tanrısı Yehova, Yahudi ulusunu ve bölgesini kendisi için seçmişken diğer ulus ve bölgeleri ise diğer tanrılara havale etmişti. Buna göre Yehova İsrail ve Kudüs tanrısıdır.²⁴ Yehova, İsrail bölgesi dışındaki bölgelerin sorumluluğunu ise farklı güçlere tevdi etmişti.²⁵ Yakup vatanına dönünce diğer tanrılara tapınmayı bırakacaktı. Davud ise sürgüne gittiği için öteki tanrılara tapınmak zorunda kalacaktı.²⁶ Bunun yanı sıra Spinoza, öteki toplumların da sosyal bütünlük oluşturmak için vahye ve peygamberliğe muhatap olduklarını düşünür. Hatta Spinoza öteki dinleri dışlamaz.²⁷ Yahudiliğin kendisine de dayanarak kitap ve peygamberlerin sadece İbranice ve Yahudi toplumuna gönderilmediğinin altını çizerek: Kutsallık

Yahudilik	Hristiyanlık
Erkek	Erkek-Kadın
Sünnet	Sünnet-Vaftiz
Hür	Hür-Köle
Yahudi	Yahudi-Romalı

Fichte'ye göre ise Yuhanna gerçek Hristiyanlığın temsilcisi iken Pavlus bir yönüyle Yahudiliğe dönüşü temsil eder (Johann Gottlieb Fichte, *Die Anweisung zum seligen Leben, oder auch die Religionslehre, Johann Gottlieb Fichtes sämtliche Werke*. Band 5, Berlin: Verlag von L. Heimann: 1845/1846, 476).

- 21 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 91.
 22 Schiller, "Die Sendung Moses", 5, 6, 7.
 23 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 256, 257, 258.
 24 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 76, 77.
 25 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 78-79.
 26 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 77.
 27 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 86-87, 88, 93.

dil ve ulus engeli tanımaz, evrenseldir. Daniel yazılarının çoğu Kalde dili ve tarihinden transfer edildi.²⁸ Kutsal kitaba göre Nuh, Enoş, Anoş, Avimlek, Balam vd. Yahudi olmayanlar da peygamberdir. Bunun yanı sıra Yahudi peygamberler başka birçok ulus için de gönderildi. Örneğin Hezekiel, Ovadya, Yunus, Yeşaya ve Yeremya. Yeremya ayrıca kutsal kitapta halkların peygamberi olarak adlandırılmaktadır.²⁹ Yine de Spinoza peygamberlerin bazı uluslarda peygamberlik görevini ifa ettiklerini belirtir, yoksa tüm insanlık için değil. Bu durum, Hristiyanlık ile değişti: İsa ve havarileri dini tüm insanlara anlattı.³⁰ Tanrı, zihni vasıtasıyla İsa ile irtibat kurdu. İsa, bu yönüyle Tanrı'nın ağızıdır. İsa, tüm insanlığa geldiği için onun fikirleri sadece Yahudilerin değil, tüm insanlığın ortak nosyonlarına göre uyarlanmalıydı.³¹ Ulusal karakterli Musa'nın ödülü bedensel iken evrensel karakterli İsa'nın ödülü ise manevi göksel krallıktır. Musa hırsızlık ve zina yapmama gibi kuralları bir peygamber ve din adamı olarak vasetmemiştir, aksine bir yasa koyucu veya bir yönetici olarak. Musa devlete dini sokmuştur. Buna karşın evrensel karakterli İsa; siyasi bütünlük ve yasa koymak için gelmedi, o sadece evrensel ahlaki yasayı öğretiyordu. İsa, bu nedenle Musa'nın siyasi yasalarına dokunmadı ve ahlakı siyasetten ayırdı.³² Spinoza'nın bu görüşlerine göre Tanrı, Musa'yı öncelikle devlet için göndermiştir, akabinde ise din için. Buna karşın Tanrı, İsa'yı din ve ahlak için göndermişti. Bununla beraber İsa da insanların düşük seviyeleri yüzünden öğretilerini bazen yasa olarak iletmek durumundaydı. Dolayısıyla İsa, her ne kadar diğer peygamberlerden daha açık konuşmuş olsa bile, kapalı ifadelendirme ve mesel kullanmak zorunda kaldı.³³ Bunun yanı sıra Spinoza, evrensel Hristiyanlığın yayılması noktasında havarilerin, özellikle havari Pavlus'un, rolünü önemser: Havariler dini evrensel yasa olarak herkese yaydılar. Onlar Hristiyanlığı diğer toplumlara yayınca, dini, Hristiyan olmayan toplumlara göre adapte etmeye başladılar.³⁴ Pavlus, felsefe bilen bir havariydi³⁵ ve felsefeyi dini tebliğ etmek için

28 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 183.

29 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 88-89.

30 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 102, 108, 193, 195, 196, 197, 202-203, 207-208.

31 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 59, 92, 102, 108.

32 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 107-108, 109, 112, 140.

33 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 102, 203.

34 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 109-110.

35 Anthony Flew'e göre Pavlus üç dil bilen birinci sınıf felsefi zihne sahip bir bilgedir (Anthony Flew, "Teizme Kutsal Yolculuğum, Anthony Flew ve Gary Habermas Arasında Bir Söyleyişi", çev. Adem Irmak, *Gelen-eksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar II*, Derleyen Recep Alpyağıl, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, 769).

kullandı.³⁶ Zaten Pavlus, uluslara dini öğretmeye adanmıştır kendisi,³⁷ Mesih'in adının duyulmadığı yerlerde dini yaymayı ister.³⁸

Sonuç olarak dinsel yerellikten evrenselliğe geçiş Spinoza felsefesi için bir dönüm noktasıdır. Bu durum, onun bireysel yaşamı ile de yakından irtibatlıdır. Spinoza, Yahudi kültüründe yetişti ve İbranice eğitimi gördü. Zamanla Hristiyan kültürünün içine nüfuz etti ve Latince öğrendi. Bu geçiş, Spinoza için bir yönüyle yerlilikten evrenselliğe geçiştir. Artık olgulara daha bütünsel bakmaya başlamıştı. Hristiyan evrensellik Spinoza'yı evrensel dine yönlendirdi. Şimdi bu konuyu ele alalım.

Kutsal Kitapla Uyumlu Evrensel Din

Wilhelm Windelband, dinsel toleransın eksiksiz olarak ilk defa Thomas More³⁹ tarafından ilan edildiğini belirtmesine rağmen tolerans düşüncesi-nin klasik temel kitabı olarak Spinoza'nın *Teolojik Politik İncelemesini* gösterir. Bunda Spinoza'nın evrenselci yaklaşımının katkısı olsa gerektir.⁴⁰ İnsan, Spinoza için ister Yahudi isterse putperest olsun, öncelikle insandır.⁴¹ Spinoza'ya göre ortak insan anlayışı ile ilintili olan doğal ışığa itimat edilmesi gerekir: Kutsal kitapta mucize⁴² ve tarihi anlatılar doğaüstü karakterde anlatılır. Her iki unsur deneyimseldir.⁴³ Bu nedenle bu iki unsurdan doğal ışık temelli ortak insani anlayış geliştirilemez. Esas Tanrı'nın sözü olan kitap, zihinlere kazınan evrensel karakterli dindir.⁴⁴ Tanrı sözü demek, sadece belli

36 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, s. 125. Felsefe tarihçisi Ahmet Arslan, Pavlus'un Roma İmparatorluğunda yer alan Epikürosçu ve Stoacı kişilerle karşılaştığını ve -Spinoza'nın belirttiği gibi- dini onların anlayacakları şekilde anlattığını belirtir. *Resullerin İşleri'nin* 17. Babı buna göre şekillenmiştir (Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefe Tarihi 5, Plotinos, Yeni Platonculuk Ve Erken Dönem Hristiyan Felsefesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2012, İstanbul, 270-271). Arslan, buna karşın Pavlus'un bu eserde sergilediği tutumu, *Korintlilere Birinci Mektup'ta* değiştirdiğini ilave eder (İlkçağ Felsefe Tarihi 5, Plotinos, Yeni Platonculuk Ve Erken Dönem Hristiyan Felsefesi, 272-275). Burada esas önemli olan husus şudur: Arslan da Spinoza gibi Pavlus'un dini yayma konusunda stratejik davrandığını ve bu nedenle felsefeyi kullandığını kabul etmektedir.

37 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 195.

38 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 196. Pavlus'un vaftiz öğretisine, Pavlusçu tebliğ yöntemi açısından yaklaşmak gerekir.

39 Bkz. Thomas More, *Ütopya*, çev. Necmiye Uçansoy, İstanbul: Bordo Siyah, 2012, 118-134.

40 Windelband, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, 376.

41 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 199.

42 Spinoza'ya göre doğa; sabit, değişmez, sonsuz, evrensel bir düzene sahip olduğu için doğa hakkındaki yasalar genel geçerdir ve bu yasalar Tanrı'nın kararlarıdır. Neticede ne doğa değişmiştir ne de Tanrı. Bu nedenle Spinoza klasik mucize anlayışına karşı eleştirel bir tutum takınır (Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 119, 121, 123-124, 125, 132).

43 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 207.

44 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 198, 203.

sayıdaki kitaplardan ibaret değildir.⁴⁵ Hem Tanrı sözü hem de Tanrı yasası olan genel dinin hayat tarzını tören değil, yardımseverlik⁴⁶ ve doğru kalplilik oluşturur.⁴⁷ Bununla beraber peygamberlerin yaptıkları aslında Tanrı'nın zorunlu kararı olan kaderin neticesi olduğu için, kutsal kitap, evrensel din sayesinde Tanrı sözüdür. Kutsal kitabın özeti ise Tanrı'yı ve insanlığı sevmektir.⁴⁸ Evrensel din kimsenin ihtilafa düşmeyeceği Tanrı'ya itaat hakkında gerekli öğretileri ihtiva eder.⁴⁹ Bunun yanı sıra peygamberlik bağlamındaki Tanrı sözü ve insan fıtrata bağlamındaki Tanrı sözü birbirleriyle tamamen uyum halindedir.⁵⁰ Tanrı, peygamberler aracılığıyla iki evrensel öğe talep eder: adalet ve yardımseverlik.⁵¹ İşte evrensel din de bu ikisini talep eder. Evrensel dinin doğmaları ise şunlardır:

- i. Bir Tanrı vardır.
- ii. Tanrı tektir.
- iii. Tanrı her yerde hazır ve nazırdır, yoksa adalet tecelli edemez.
- iv. Tanrı mutlak hâkimdir.
- v. Tanrı'ya ibadet ve itaat sadece yardımseverlik, yani komşunu sevmek ve adalettir.
- vi. Tanrısal yaşama şekline sahip olan kurtuluştadır.
- vii. Tanrı bağışlayıcıdır.⁵²

Bu, evrensel teolojidir, akıl ile uyumluluktur.⁵³ Evrensel Hristiyanlıkla paralel bir biçimde, Spinoza'nın geliştirmiş olduğu evrensel din, onun genel siyaset felsefesini şekillendirmektedir. Hatta devletin kurucu unsurları -yu-

45 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 226.

46 Yardımlaşma olmadan iyi bir yönetimin olamayacağını altını çizen Spinoza, böyle bir cemiyette bulunan insanları barbar ve hayvanileşmiş olarak addeder (Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 86, 110, 112; *Politik İnceleme*, s. 21). Yardımlaşma olmadan insan hayatını daha fazla idame ettiremeyeceği gibi ruhunu da geliştiremez (Spinoza, *Politik İnceleme*, 20).

47 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 202.

48 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 204.

49 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 217.

50 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 227-228.

51 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 209, 211, 219, 273.

52 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 217-219.

53 Spinoza, bu bağlamda Moşe ben Maimon ve Joseph ben Shem Tob'a karşı eleştirel bir tutum takınır. Bu ikisine göre gerçek bilgiye salt akıl vasıtasıyla varılamaz: Moşe ben Maimon'a göre Yahudiliğin tüm insanlığa hitap eden Nuhî yedi buyruğa, Tanrı'nın onları buyurmasından ve Musa'nın bu öğretiyi teyit etmesinden dolayı, uyulması gerekir. Joseph ben Shem Tob'a göre ise Aristoteles etiği aklın ürünü olduğu için insanın kurtuluşu için yeterli değildir. Spinoza, her iki görüşün aslında kutsal kitabın savlarına da ters düştüğü görüşündedir (Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 116-117). Yine de Spinoza'nın bu tavrı, onun Aristotelesçiliği çok onayladığı anlamına çekilmemelidir. Spinoza; Moşe ben Maimon ve ona yakın tarzdaki düşünürleri Aristotelesçi öğretileri kutsal kitaba söyletmekle suçlar (Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 57).

karıda temas ettiğimiz- evrensel dinin dogma ve öğretilerinden kaynaklanmaktadır. Devletin kurucu unsurları şunlardır:⁵⁴

i. *Din*: Din, Tanrı'yı bilmekten⁵⁵ doğan insanın arzu ve eylemleridir. Tanrı sevgisi Tanrı bilgisinden sudur eder:⁵⁶ Bilgisizliğin vardığı netice tanrısal sevgi ve gerçek hayattan mahrum kalmaktır.⁵⁷ Tanrı'yı bilmek ise etik ve siyasete yönlendirir.⁵⁸

ii. *Dindarlık*: İyiyi aklın rehberliğinde gerçekleştirme arzudur. En üstün iyilik Tanrı'yı bilmek ve sevmektir. Dolayısıyla Tanrı'yı bilen ve seven bir toplumun bu iyiliği toplum ve devlete yansır, hatta devleti var eden unsurlardan biri olur. Zaten en yüce dindarlık devletin barış ve huzurunun sağlanmasıdır.⁵⁹ Demokrasinin temel ve amaçlarından birisi, elden geldiğince aklın rehberliğinde kalabilmektir.

iii. *Onur*: Dostluk kurma arzudur. İnsanlar doğaları gereği birbirlerinin düşmanıdırlar. Bu durum, sadece doğal devlette değil, ayrıca medeni devlette de geçerlidir.⁶⁰ Doğal haldeki insanın gücü sadece kendisi tarafından belirlendiği için onun doğal hakkı sadece kuramsal olarak vardır, yoksa pratik olarak değil. Bu nedenle doğal durumdan çıkmak için başkasına ve ortak rızaya ihtiyaç duyulmaktadır.⁶¹ Neticede insan başkasına ve ortak onaya-doğal durumun bir olgusu olan- düşmanlık beslememeli, aksine -medeni devletin bir olgusu olan- dostluğu göstermelidir. Onur bunun yanı sıra evrensel ve pozitif vahyin asli talepleri olan yardımlaşma ve adalet ile yakından ilgilidir: Komşunu seveceksin, ona yardım edeceksin. Adalet eşitliktir.⁶² Dostluk, eşitliği güçlendireceği için adalet de artacaktır.

Spinoza için din, dindarlık, onur ve bunlar ile ilintili güç, günah, adalet ve gerçek anlamda itaat gibi olgular medeni devlette vardır, doğal devlette değil.⁶³ Bu durum evrensel devletin yanı sıra pozitif vahiy dini için de ge-

54 Spinoza, *Ethica*, çev. Çiğdem Dürüşken, 6. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, s. 357; Wolfson, *The Philosophy of Spinoza: Unfolding the Latent Processes of His Reasoning*, Volume 2, 244.

55 Tanrı'yı bilme hakkında bkz. *Ethica*, 453-454.

56 Spinoza, *Ethica*, 455-456.

57 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 98, 104-105.

58 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 105.

59 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 286.

60 Spinoza, *Politik İnceleme*, 20, 76-77, 102; Gilles Deleuze, *Spinoza Üzerine On Bir Ders*, Felsefe Dersleri 1, çev. Ulus Baker, Ankara: Öteki Yayınevi, 2000, 124.

61 Spinoza, *Politik İnceleme*, 20-21.

62 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 237, 275.

63 Spinoza, *Ethica*, s. 359, 361; *Politik İnceleme*, 20-23, 34.

çerlidir. Ancak pozitif vahiy dini belirli bir ulus ile ilgilidir: Pozitif vahiy dininin kaynağı, ulusun şartlarıdır.⁶⁴ Spinoza, siyasi bütünün herkesin elinde olan özgür toplumda -ki bununla demokrasiyi kasteder- olumsuz anlamda itaatin olmadığını, buna karşın bir tek kişinin egemen olduğu toplumda ise itaatin olduğunu söyler. Musa, yalnızca bu şekilde köle karakterli Yahudi toplumu dönüştürebilirdi.⁶⁵

Spinoza devletin kurucu öğelerinin hepsini bir şekilde demokrasi ile ilintiler: Demokrasi, Tanrı bilgisine engel olan iştahın saçmalıklarından korunmayı (din)⁶⁶ ve toplumu aklın rehberliğinde tutmayı amaçlar (dindarlık).⁶⁷ İnsan, başkasının egemenliğinde olmadığı için demokratik devlette onurluca yaşar (onur).⁶⁸ Spinoza ayrıca devletin kurucu öğelerini arzu ile ilintiler. Arzu, insanın doğasıdır.⁶⁹ Spinoza, arzu kavramının yanı sıra, insan özünü karşılamak için farklı ifadeler kullanır: İnsanın kendi varlığını sürdürmek için çaba (conatus) sarf etmesi,⁷⁰ güç,⁷¹ erdem,⁷² kutluluk,⁷³ akli rehber edinme,⁷⁴ en üstün mutluluk,⁷⁵ en üstün iyilik.⁷⁶ Spinoza, bu kavramları kullanırken onları özellikle Tanrı'yı bilme ve sevmeye olarak tanımlar.⁷⁷ Tanrı bilgisi ve sevgisi evrenselidir.⁷⁸ Dolayısıyla hem din hem de devlet evrensel, aynı insan doğası gibi. Spinoza için monarşi ve aristokrasiden daha iyi politik bir sistem olan demokrasi de⁷⁹ evrensel karakterlidir. Spinoza, en iyi devletin evrensel etik bilimi ile ilintili olduğunu söylerken aslında demokrasinin en

64 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 75, 80-81, 83, 99, 106, 107-108.

65 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 111-114; Gilles Deleuze, *Spinoza Pratik Felsefe*, çev. Ulus Baker, İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2005, 10.

66 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 98, 235.

67 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 235.

68 Spinoza, *Politik İnceleme*, 110.

69 Arzu, zihinsel açıdan irade iken hem zihinsel hem de bedensel açıdan ise iştaktır (Spinoza, *Ethica*, s. 214; Charles Ramond, *Spinoza Sözlüğü*, çev. Bilgesu Şişman, İstanbul: Say, 2014, 11-12). Charles Ramond, Spinoza'nın itki (impetus) sözcüğünü de arzu anlamında kullandığını belirtir (*Spinoza Sözlüğü*, 12).

70 Spinoza, *Ethica*, 334.

71 Spinoza, *Ethica*, 212-213, 316.

72 Spinoza, *Ethica*, 316, 335, 358.

73 Spinoza, *Ethica*, 467-468.

74 Spinoza, *Ethica*, 334-335, 341.

75 Spinoza, *Ethica*, 405.

76 Spinoza, *Ethica*, 405, 476. Bunlar tespit edilenlerdir. Ayrıca -bir sonraki bölümde gösterildiği gibi güç, hak olarak nitelenmektedir. Farklı kavramların yüklendiği işlevler açıklanmadan Spinoza'da insan doğası konusunu çözümlmek pek mümkün görünmemektedir.

77 Spinoza, *Ethica*, 191, 334, 405, 443, 467-468.

78 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 93.

79 Spinoza, *Politik İnceleme*, 21, 25; *Ethica*, 360.

çok evrensel etik karakterli olduğunu söylemek istemektedir.⁸⁰ Demokrasi, gücü altındaki her şeye ilişkin üstün hakka toplu olarak sahip olan evrensel insan birliğidir.⁸¹ Spinoza burada evrenselliğin yanı sıra güç ve hakkı ön plana çıkarır.

Evrensel Güçten Evrensel Demokrasiye Geçiş

Spinoza'ya göre kutsal kitap ne Tanrı'nın⁸² ne de doğal şeylerin özünü verir.⁸³ Tanrı'nın özü varlığının aynısı olup⁸⁴ bu onun gücüdür.⁸⁵ Tanrı tarafından oluşturulan şeylerin ise özü varlığını kapsamaz.⁸⁶ Tüm bu tekil şeyler varlıklarını, özlerini ve etkinliklerini Tanrı'nın özü, yani sonsuz ve ezeli-ebedi gücü sayesinde elde eder.⁸⁷ Buna göre insanın varlığı, özü, yani gücü ve etkinliği Tanrı'nın gücünden neşet etmektedir. Tanrı'nın gücü ayrıca onun hakkıdır da zira gücü her şeyi kapsadığından onun her şey üzerinde hakkı vardır. İşte Spinoza'ya göre doğal hak buradan çıkar. Buna göre insanın ne kadar gücü varsa o kadar hakkı vardır.⁸⁸ Yani insanın hakkı gücü mesabesinde. İnsanın gücü ve hakkı aslında Tanrı'nın, yani evrensel doğanın gücü ve hakkıdır. Dolayısıyla doğal hak Tanrı'nın hakkı ve gücü olmaktadır.⁸⁹ Spinoza, Tanrı'nın gücünü mutlak özgürlük olarak niteler. Özgürlük ise zorunluluktur.⁹⁰ Tanrı'nın kararları özgürlük ve zorunluluğu birlikte kapsar. Buna göre Tanrı'nın gücü ve hakkı zorunlu bir biçimde meydana gelir. Spinoza için insanın özgürlüğü de aynı şekilde zorunluluktur: İnsanın doğal hakkı onun özgürce davranmasıdır ki, bu özgürlük zorunluluktur. İnsan, varlığını koruma ve eylemde bulunma çerçevesini genişletmek için çaba sarf etmelidir. İşte insan bu çabanın neticesinde daha da güçleneceğinden hakkı da artar. Doğal hak,

80 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 93, 97-98, 104-105.

81 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 235.

82 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 140.

83 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 136-137, 151, 209.

84 Spinoza, *Ethica*, 68, 90.

85 Spinoza, *Ethica*, 89, 90, 212. Spinoza açısından Tanrı'nın özünün tam anlamıyla ne olduğu ile ilgili ciddi bir tartışma vardır. Spinoza, tanrısal özü karşılamak için farklı ifadeler kullanır. Tespit ettiklerimiz şunlardır: Sonsuz sayıdaki sıfatlar (Spinoza, *Ethica*, 34, 61), sonsuzluk (Spinoza, *Ethica*, 175, 453) ve ezellilik-ebedilik (Spinoza, *Ethica*, 175, 453). Bu çalışmada konuyla bir bütünlük oluşturduğu için Tanrı'nın özü daha çok güç ögesi merkezinde anlatılmaktadır.

86 Spinoza, *Ethica*, 53, 73.

87 Spinoza, *Ethica*, 53, 74, 76, 88, 89, 90, 212, 453-454. Spinoza ayrıca şeylerin gerçek anlamda Tanrı'nın özü olan ezellilik-ebedilik ufku sayesinde kavranabileceğini söyler. Bu ufuk dışındaki kavrama yolu belirli bir mekân ve zaman ile sınırlanan kavrama yöntemidir. Neticede Spinoza'ya göre şeyler iki yoldan kavranabilmektedir. (Spinoza, *Ethica*, 453-454).

88 Spinoza, *Politik İnceleme*, 15-16; Zelyut Hünler, *Spinoza*, s. 90; Deleuze, *Spinoza Üzerine On Bir Ders*, 129.

89 Spinoza, *Politik İnceleme*, 16.

90 Spinoza, *Politik İnceleme*, 20.

medeni devlette vardır, yoksa doğal devlette değil.⁹¹ Tanrı dışında hiçbir varlık dışsal nesnelere bağlantı kurmaksızın yaşayamaz. Conatus en iyi şekilde dış neden yoluyla olmakta⁹² ve insana en çok etki eden dış neden ise insanın kendisidir.⁹³ Dolayısıyla ne kadar çok kişi birleşirse, o kadar güçleri artar ve aynı oranda hakları artar.⁹⁴ Yani Spinoza'ya göre ortak rızaya tabii olmak; güç ve doğal hakkın artışı anlamına gelmektedir. Ortak onaya uymak zorunludur ve kişinin özgürlüğü ortak onaya zorunlu bir biçimde uymaktır. Hatta kişinin buna zorlanılma hakkı vardır. Bunun yanı sıra iyi bir yönetim sınırlandırmalar getirmek zorundadır. Ancak bu, toplumu bezdirecek miktarda olmamalıdır zira yönetim ölçülü olmak zorundadır.⁹⁵ İnsan devlette haklarını kullanma bağlamında yurttaş iken yasalara uyma bağlamında ise uyruktur.⁹⁶ Sonuçta Spinoza için insanın kendine değil, siteye bağlı olarak yaşaması gerekir. Bu anlamda siteye bağlılık aslında gerçek anlamda özgürlüktür.⁹⁷ Bunun sonucunda devlet, yönetenleri merkeze alarak yönetilemez, o geneli hesaba katmak zorundadır.⁹⁸ Buna göre yöneten aslında yönetilenlerdir.⁹⁹ İşte bu, Spinoza için demokrasidir, yani en iyi devlet şekli.

Sonuç

Demokrasi, günümüzde baş tacı edilen bir sistemdir. Onun meşruiyeti, bu nedenle neredeyse hiç tartışılmamaktadır. Zaman ruhunun zihinlerimize kazıdığı bir dogmadır artık demokrasi. Demokrasi, nihai zaferini özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında kazandı. Varşova paktının yıkılışıyla ise zaferini pekiştirdi. Yunan dünyasında demokrasi felsefi açıdan tartışılmanın yanı sıra uygulanabilirlik de bulmuştu. Bununla beraber antik ve Orta Çağ filozofları demokrasiye karşı eleştirel bir tavır takındılar. Fikirsal bağlamda sorunlu addedilen bir sistemin sağlıklı bir şekilde uygulanması ise neredeyse imkânsızdır. Ütopya karşıtı ve etik politika yanlısı olan Spinoza, tarihten çıkardığı demokrasiyi bir nevi bir ütopya olarak modern insana takdim etti. Spinoza, demokrasiyi düşünsel olarak temellendirirken Platon ve Aristoteles'e değil, semitik geleneğin ürünleri olan İsa ve Pavlus'a sarıldı. Dolayısıyla modern demokrasinin semitik bir kökeni var. Bu konu ihmal edilmiştir.

91 Spinoza, *Ethica*, 361.

92 Spinoza, *Ethica*, 36, 335.

93 Spinoza, *Ethica*, 336.

94 Spinoza, *Politik İnceleme*, 20.

95 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 111, 115; *Politik İnceleme*, 12.

96 Spinoza, *Politik İnceleme*, 25. *Ethica*'da yurttaş biraz farklı tanımlarken uyruğa ise yer verilmemektedir (*Ethica*, s. 360).

97 Spinoza, *Politik İnceleme*, 35-36.

98 Spinoza, *Politik İnceleme*, 14.

99 Deleuze, *Spinoza Üzerine On Bir Ders*, 129.

Spinoza'nın -günümüz penceresinden- tam anlamıyla evrensel olamadığı konular vardır:

i. Spinoza için demokrasinin asli öznesi hür erkektir. Bu düşünce ister istemez bize Yahudilikteki imanın muhatabı olan asli unsur olan hür erkeği akla getirmektedir. Demokrasinin asli unsuru hür erkek olunca köle ve kadın demokrasinin asli unsuru olamamaktadır. Spinoza'nın yaşadığı dönemde bu tarz düşünceler yaygındı. Gerçi Tanrı ve demokratik devlet konularında devrimci tonda görüşler serdeden Spinoza; kadın ve kölelik konularında aynı tutumu sergilemez. Ona göre kadının erkek yetkesi altında bulunmasının nedeni doğasıdır, yoksa toplumsal düzen değildir. Spinoza, demokrasiyi Tanrı ve insanın doğası olan güce dayandırdığı gibi erkeğin üstünlüğüne de güce dayandırır: Erkek gücü ve dolayısıyla hakkı daha fazla olduğu için, erkek kadından üstündür. Kadın ise erkek karşısında daha az güçlü olduğundan daha az hak sahibidir.¹⁰⁰ Nasıl ki demokratik devlet daha fazla güç ve hakka sahipse, aynı şekilde erkek de kadına nazaran daha fazla güç ve hakka sahiptir. Spinoza, erkek üstünlüğünü cinsiyet doğasını analiz etmekle iktifa etmez, tarihsel olguları da hesaba katar. Dünyada erkek-kadın eşitliğine dayanan bir toplumun oluşmadığına vurgu yapar. Gerçi Amazonların erkek çocuklarını öldürdüklerine dair bir rivayeti aktarır. Tüm bunlara rağmen Spinoza yine de kadın-erkek uyumuna dayanan toplumsal bütünlükten söz eder. Ama bu uyumda erkek yöneten, kadın ise yönetilendir. Spinoza'ya göre edilgenlik tam özgür olamama durumudur. Buna göre erkek özgür olan etkin, kadın ise tam özgür olmayan edilgendir.

ii. Spinoza, demokrasiyi evrensel insan birliği olarak göstermesine rağmen dünya yurttaşlığından bahsetmez. Tespit edebildiğimiz nedenler şunlardır:

a. Spinoza, siyaseti "olması gereken"e dayandırmaz. Dolayısıyla reel politik bir tutum takınan Spinoza'nın -Immanuel Kant gibi- gelecek için bir proje tasarlaması zaten söz konusu olamazdı.

b. Kant'ın kozmopolit dini onu kozmopolit politikaya vardırıırken, Spinoza'nın kozmopolit antropoloji, etik, din ve demokrasisi ise onu kozmopolit yapmadı. Doğal devlet ve medeni devlet ayırımına dayanarak tercihini medeni devlet yönünde kullanan Spinoza için ana mesele insanların medeni devlette yaşamaları ve demokrasidir. Evrensel etik, din ve antropoloji yoluyla Spinoza evrensel devlete geçmemesine rağmen, evrensel insan birliği olan demokrasiye geçer. Buna göre Spinoza de-

100 Spinoza, *Politik İnceleme*, 110-111.

mokrazi kozmopoliti olabilmekte, yoksa ütöpiŝt kozmopolit değil. Spinoza, her ne kadar evrensel din ve pozitif dini kıyaslasa da, onları birbirleriyle çatıŝtırmaz. Onlar birbirlerini tamamlarlar, neticede her ikisi de Tanrı sözüdür. Spinoza'ya göre din sahibi insanlar devlet sahibidir. Bununla birlikte devlet üyesi olan bu insanların hepsi akla tabi olacak potansiyelde değildir. Sonuç itibariyle yönetilenler seçkinler ve yığınlar olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁰¹ Bu durum din için de söz konusudur. Akınlı daha çok kullanan, yani conatusa daha fazla sahip olan, pozitif dini daha çok evrenselleŝtirir. Yahudilik daha yerliyen Hristiyanlık ise daha evrenselidir. Buna göre pozitif ve evrensel din harmanlanmalı ve ivme evrensellikçe kaydikça, din daha fazla kemale erişir. Sonuç itibariyle Spinoza'nın pozitif dini ortadan kaldırmak gibi bir amacı yoktur. Pozitif dinin olduğu yerde ise ister istemez farklı devletler olacaktır zira Spinoza'nın kendisi pozitif dinin ulusun ŝartlarını gözettiğine işaret eder.

c. Kant'ta olduğu gibi kozmopolitizme vardırın ana etmenlerden birisi, savaŝ karŝıtlıęıdır. Spinoza ise savaŝ karşıtı değildir. Hatta ŝartların el vermesi durumunda katliamın bile gündeme gelebileceğinden söz eder.¹⁰² Spinoza'nın bu tutumu serttir. Gerçi katliam olgusu Spinoza zamanında yabancı olunan bir olgu değildi. Ütopyacı olmayan filozofumuzun bu tutumu dolayısıyla kendi açısından makul olmaktadır.

d. Spinoza, ulusların devlet, bedensel rahatlık, toplum, adet, yasa ve dil gibi unsurlar nedeniyle ayrıŝtıklarını söyler. Adetler ve yasalar, ulusların kendilerine has karakter, durum ve önyargılara sahip olmasını sağlayabilir.¹⁰³ Yahudi ulusunun ayırt edici vasıfları ise sünnet, dini tören ve nefrettir.

101 Spinoza, *Politik İnceleme*, 13.

102 Spinoza, *Politik İnceleme*, 100.

103 Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, 85, 94, 259.

Öz

Benedictus de Spinoza (1632-1677), demokrasiyi savunan ilk filozoftur. Onun demokrasiyi savunması için geçmiş siyaset düşüncesinden kopması gerekiyordu. Bunun yanı sıra onun sahip olduğu metafizik görüşü demokrasi anlayışını geliştirmesine yardımcı oldu. Genel olarak Spinoza konulara yönelik evrensel bir yaklaşıma sahiptir. Demokrasi bu konular arasında yer alır. Demokrasi zaten Spinoza için evrensel insan birliğidir. Spinoza sınırlı Yahudilikten sınırsız Hristiyanlığa geçiş yapar. Evrensel Hristiyanlığın yanı sıra evrensel dinden söz eder. Spinoza için insanın özü de evrenseldir ve bu da güçtür. İşte tüm bu evrensel unsurlardan evrensel demokrasiye geçiş yapılmaktadır. Bununla beraber günümüz perspektifinden Spinoza bazı konularda evrensel değildir. Bu konular arasında kozmopolitizm ve erkek-kadın eşitliği var. Spinoza'nın kozmopolit olmasına engel olan etmenler vardı. Bunlardan birisi onun ütopyaya itimat etmeyiştir. Kadın konusunda ise Spinoza, öncelikle kadının doğası gereği erkek ile eşit olmadığını düşünür. İnsanın doğası güçüdür. Erkek gücü kadın gücünden fazla olduğu için erkek-kadın eşitliği mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Evrensellik, Demokrasi, Güç, Hak, Din.

Abstract

From Universal Thought to Universal Democracy for Spinoza

Benedict de Spinoza (1632-1677) is the first philosopher who defends democracy. In order to defend democracy, he had to break with past political thinking. In addition, his metaphysical view helped him to develop his understanding of democracy. In general, Spinoza has a universal approach towards issues. Democracy is one of them. Democracy is the universal human unity. Spinoza passes from limited Judaism to unlimited Christianity. He speaks of universal religion as well as universal Christianity. For Spinoza, the essence of man is also universal, and that is power. There is a transition from all these universal elements to universal democracy. However, Spinoza's approach is not universal from today's perspective on some issues. These are cosmopolitanism and equality between men and women. There were factors that prevented Spinoza from becoming a cosmopolitan. One of them is his distrust against utopia. As for women, Spinoza first thinks that women are not equal to men by nature. Human's nature is power. Equality between man and woman is not possible because man's power is more than woman's power.

Keywords: Universality, Democracy, Power, Right, Religion.

Kaynakça

- Arslan, Ahmet. İlkçağ Felsefe Tarihi 5, Plotinos, Yeni Platonculuk Ve Erken Dönem Hıristiyan Felsefesi. 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Bumin, Tülün. *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Deleuze, Gilles. *Spinoza Pratik Felsefe*, çev. Ulus Baker, İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2005.
- Deleuze, Gilles. *Spinoza Üzerine On Bir Ders*, Felsefe Dersleri I, çev. Ulus Baker, Ankara: Öteki Yayınevi, 2000.
- Fichte, Johann Gottlieb. Die Anweisung zum seligen Leben, oder auch die Religionslehre, *Johann Gottlieb Fichtes sämmtliche Werke*. Band 5, Berlin: Verlag von L. Heumann: 1845/1846.
- Flew, Anthony. "Teizme Kutsal Yolculuğum" Anthony Flew ve Gary Habermas Arasında Bir Söyleyişi. çev. Adem Irmak, *Geleneksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar II*, Derleyen Recep Alpyağıl, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Jospe, Raphael. "Shem Tov Ibn Falaquera's Lost Bible Commentary", *Hebrew Union College Annual*, 1993, Vol. 64 (1993), Published by: Hebrew Union College Press.
- More, Thomas. Ütopya. çev. Necmiye Uçansoy, İstanbul: Bordo Siyah, 2012.
- Ramond, Charles. *Spinoza Sözlüğü*, çev. Bilgesu Şişman, İstanbul: Say, 2014.
- Renan, Ernst. *Spinoza*. Rede am 21. Februar 1877 bei dessen zweihundertjähriger Todesfeier gehalten im Haag von Ernst Renan, Autorisirte Uebersetzung von C. Schaarschmidt in Bonn, Leipzig: Verlag von Erich Koschny (L. Heumann's Verlag), 1877.
- Rosen, Stanley. "Benedict Spinoza". *History of Political Philosophy*, Third Edition, Edited by Leo Strauss and Joseph Cropsey, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1987.
- Schiller, Friedrich. "Die Sendung Moses". *Thalia*, Dritter Band, 10. Heft, 1. Auflage, Herausgeber: Friedrich Schiller, Leipzig: Georg Joachim Göschen, Leipzig, 1790.
- Spinoza. *Teolojik Politik İnceleme*. çev. Cemal Bali Akal, Reyda Ergün, Ankara: Dost Kitabevi, 2010.
- Spinoza. *Politik İnceleme*. çev. Murat Erşen, Ankara: Dost Kitabevi, 2015.
- Spinoza. *Ethica*. çev. Çiğdem Dürüşken, 6. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Windelband, Wilhelm. *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. herausgegeben von Heinz Heimsoth, 15. Auflage, Tübingen: J. C. B. (Mohr Siebeck), 1957.
- Wolfson, Harry Austryn. *Philo: Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam*. Third Printing, Revised, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1962.
- Wolfson, Harry Austryn. *The Philosophy of the Church Fathers: Volume I Faith Trinity, Incarnation*. Harvard University Press, 1956.
- Wolfson, Harry Austryn. *The Philosophy of the Kalam*. Harvard University Press, 1976.

- Wolfson, Harry Austryn. *The Philosophy of Spinoza: Unfolding the Latent Processes of His Reasoning*. Volume 1, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1934.
- Wolfson, Harry Austryn. *The Philosophy of Spinoza: Unfolding the Latent Processes of His Reasoning*. Volume 2, New York: Schocken Books, 1969.
- Wolfson, Harry Austryn. "The Veracity of Scripture in Philo, Halevi, Maimonides, and Spinoza". *Alexander Marx Jubilee Volume on the Occasion of His Seventieth Birthday*, ed. Saul Lieberman, New York: Jewish Theological Seminary of America, 1950.
- Wolfson, Harry Austryn. The Philonic God of Revelation and His Latter-Day Deniers, *The Harvard Theological Review*, Apr., 1960, Vol. 53, No. 2 (Apr., 1960), Published by: Cambridge University Press on behalf of the Harvard Divinity School, 1960.
- Zelyut Hünler, Solmaz. *Spinoza*, İstanbul: Paradigma Yayınları. 2003.